

WOLFGANG ISER, EXPERIENȚA ESTETICĂ
ÎN ACTUL LECTURII

DEMENTIEVA DIANA

Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”, Republica Moldova

În ultimele decenii, sub presiunea dinamicii fenomenului literar, știința literaturii a trecut prin schimbări dintre cele mai spectaculoase, care i-au modificat, în mare măsură, configurația. Normele și conceptele tradiționale au fost pulverizate, fiind înlocuite cu altele noi, cu o altă metodologie și cu o terminologie complet schimbată. S-a impus un alt model de estetică a textului literar, au apărut noi discipline interferente, iar altele vechi au fost reabilitate, în consens cu noile orientări teoretice. Șirul delimitărilor dintre literatură și nonliteratură se bazează, de această dată, pe argumente din discipline diverse: filozofie, psihologie, lingvistică, semiotică, fonologie, logică, statistică, științele comunicării etc. Controversele pe seama genezei și valorii operei literare au dus la o pluralitate de teorii și școli literare.

Începând cu anii '70 se face un transfer de accent spre lector ca element component al triadei: *autor – operă – lector*. Acest model de interpretare, preluat din științele comunicării (emițător – mesaj – canal – cod – receptor) și adaptat fenomenului literar vede literatura ca pe o formă specifică de comunicare. [4] Astfel opera literară este și text și autor și cititor, toate aceste elemente coagulate într-un microsistem. Michael Riffaterre ar include aici și reacțiile receptorului declanșate față de text „fenomenul literar nu este numai textul, ci și cititorul său și ansamblul de reacții posibile ale cititorului față de text” [9] susține teoreticianul.

Omul întotdeauna a avut o atitudine interogativă față de tot ce-l înconjoară. Astfel fiind în căutarea continuă a valorii, scopului și adevărului operei literare, aceasta din urmă a fost tratată din perspective diverse. Toate aceste încercări reducându-se de fapt la aceeași schemă: *autor/emițător – operă literară* (ce presupune un mesaj, un cod și un canal) – *cititor/lector/receptor*. Pe parcursul evoluției Științei literare, multiplele modele de interpretare a operei literare au avut ca punct de pornire această triadă cu accentul pe operă (la structuraliști), pe autor (la romantici) sau pe cititor. „În triada formată de autor, operă și public, acesta din urmă nu este doar un element pasiv, ce nu face decât să reacționeze în lanț, ci dezvoltă el însuși o energie capabilă să facă istorie. Existența istorică a operei literare nu este de conceput fără participarea activă a celor cărora le este destinată, deoarece abia prin mijloacele lor intră opera în continuitatea unei experiențe literare în mișcare, în care se desfășoară trecerea permanentă de la simpla lectură la comprehensiunea critică, de la receptarea pasivă la cea activă, de la normele estetice recunoscute la producția literară ce le înlocuiește.” [8]

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea romanticii contestă aristotelicismul înlocuind ontologismul obiectiv aristotelic cu principiile historicismului și idealismului su-

biectiv. Opera nu este percepută în romantism ca produs a unor tehnici artistice, ci ca expresie a sufletului unui individ de excepție (autorul). În acest context, Sainte-Beuve profesează Metoda biografică orientată spre individualitatea psihologică a scriitorului.

Pentru structuraliști, literatura este operă de limbaj, iar semnificațiile ideologice ale mesajului trebuie puse în paranteză. Gérard Genette spunea că „vreme îndelungată literatura a fost primită ca un mesaj fără cod, fiind apoi necesar să fie apreciată, o clipă, ca un cod fără mesaj”. Adepții acestei teorii acordă prioritate textului, iar criticul/cititorul trebuie să fie preocupat de codul acestuia, așa cum „lingvistul nu trebuie să descifreze sensul unei fraze, ci să stabilească structura formală, ce permite acestui sens să fie transmis” [1]. Astfel, pentru criticul structuralist existența autorului este pusă în paranteză, respingând biografulismul și elementele extrinsece operei literare.

În cadrul orientărilor poststructuraliste s-au multiplicat eforturile de a muta accentul de pe textul imanent pe procesul de comunicare literară, respectiv pe semantic și receptarea literară. Astăzi este predominantă ideea că textele literare trebuie definite nu atât prin proprietățile sale lingvistico-textuale cât prin funcționalitatea lor într-o anumită societate, unde alături de celelalte arte contribuie la crearea sensului pentru om.

Mai mult decât atât începând cu anii '70 ai secolului trecut termenul de *literatură* este pus sub semnul întrebării împreună cu cel de *operă* și de *autor* de către teoreticieni ca: Roland Barthes, Julia Kristeva ș.a. Literatura devine astfel text și practică textuală. Și pentru că s-a declarat „moarte autorului” [1] se vorbește despre „învierea cititorului”. Umberto Eco explică apariția teoriilor receptării ca reacție „la rigiditățile anumitor metodologii structuraliste care se iluzionau a putea investiga opera de artă sau textul în obiectivitatea lui de obiect lingvistic.” [3]

Roman Ingarden, într-o perioadă de anticipare a teoriilor receptării, tratează printre primii actul lecturii, văzut ca proces conștientizat și realizat de cele două instanțe, cititorul și scriitorul, [6] sau celor doi poli, așa cum îi va conceptualiza mai târziu Wolfgang Iser: artisticul (obiectul, autorul) și estetica (realizarea cititorului). [7]

La începutul secolului trecut, teoreticienii Austin Warren și Rene Wellek au impus ideea că opera literară trebuie concepută în strictă relație cu lectura. [10] De-a lungul sec. al XX-lea, tema a fost dezvoltată în cadrul Școlii de la Konstanz cu reprezentantul de bază Hans Robert Jauss, cel care a teoretizat această nouă perspectivă în 1960, în studiul *Pentru o teorie a receptării*. Hans Robert Jauss pornește de la faptul că în fața autorului, creator individual, stă cititorul care este un subiect colectiv activ. De aici și ideea că fiecare epocă determină un „orizont de așteptare”, [8] atât autorului, cât și cititorului. Firește că se are în vedere cititorul instruit cu o experiență estetică dobândită prin lectură. Contopirea celor două orizonturi de așteptare – al autorului și al cititorului – duce la succesul operei literare. De cele mai multe ori publicul/cititorul opune rezistență inovațiilor literare, fapt determinat de necorespunderea celor două orizonturi de așteptare. Câteva exemple în acest sens sunt: Charles Baudelaire, Mihai Eminescu, Mallarmé, care, prin modalitățile artistice folosite, au frustrat ci-

titorul contemporan pe parcurs însă îmbogățirea orizontului de așteptare a dus la repunerea în valoare a operei în contextul literaturii universale. În aceeași ordine de idei, colegul său, Wolfgang Iser susține că opera literară nu este o comunicare simplă *autor – receptor*, este o asimetrie de timp, de context, în care limba nu este una comună, nici codul nu este unul comun împărtășit și exterior situației și situația de comunicare este una virtuală pe care Iser o numește *comunicare – eveniment* „sensul nu se mai poate transmite printr-o formulă de la sine înțeleasă unei întregi comunități pentru că experiențele nu mai sunt familiare, atunci ceea ce se comunică este modul de a intenționa o semnificație, condiționat istoric, sensul ca potențial, nu ca dat. În sarcina receptorului cade nu să recepteze sensul, ci să-l imagineze.” [7] Și după ce se descoperă sensul ascuns opera și pierde caracterul misterios, acum nu se mai caută sensul, ci îndemânarea cu care acesta a fost găsit interesează. Hans Robert Jausa a acordat raportului dintre operă și interpretare rolul de „sujet” literar. [8]

Wolfgang Iser este un reprezentant important al teoriei receptării și a efectului. Contribuția savantului la teoria literară a început cu o conferință inaugurală ținută la Universitatea Konstanz, în 1970, *Structura de apel a textului*, care a prefigurat teoria efectului estetic și cele două volume înrudite ce au urmat în curând, unul critic (*Cititorul implicat*, 1972) și unul teoretic (*Actul lecturii*, 1976).

Teoriile lui Wolfgang Iser privind răspunsul diferă de cele ale partenerului său Hans Robert Jausa, al cărui *Către o estetică a receptiei* (1982) cu cititorul implicit în text, dar cu întâlnirea cu textul cititorilor reali care aduc „orizonturi ale așteptărilor” [8] aceluși eveniment. Suprapunerea termenilor utilizați în dezbaterile continue a stricat faptul că nu există o contradicție necesară între cele două abordări, acestea fiind complementare.

În *Actul lecturii*, Wolfgang Iser dezvoltă o teorie a efectului estetic ca relație dialectică a textului, a cititorului și a interacțiunii lor, construind astfel o fenomenologie a lecturii. Fenomenologia artei apare pe fundația filosofie lui Edmund Husserl, conform acestei mișcări teoretice „opera nu este ceva obiectiv, nu există independent de cel care o receptează, dar este chiar experiența cititorului.”

În viziunea savantului, textul nu se raportează la realitate, ci la modelele ale acesteia. Textul nu este nici reflectare, nici deviere de la realitate, ci interacțiunea acestora.

Structura textului și cea a actului se înscrie într-un proces dinamic ca structuri generale de efect. Rezultatele nu mai interesează, în centrul atenției acum sunt „accele declanșate ca efect al lecturii”, [7] ce i se întâmplă cititorului atunci când intră în contact cu opera. Cititorul actualizează sensurile textului din structura de apel în funcție de așteptările și reprezentările sale („orizontul de așteptare”). Cititorul implicit receptează sensul textului pe măsură ce-l constituie spre deosebire de *arhi-cititorul* (Michael Riffaterre), *cititorul informat* (Stanly Fish) sau *cititorul intendat* (Erwin Wolff). Cititorul implicit este un tip de cititor pe care scriitorul îl proiectează în „orizontul său de așteptare”, un cititor obiectiv, neinfluențat de factorii extratextuali, spre

deosebire de cel actual, subiectiv și influențabil. „Trebuie făcută diferența dintre *cititorul concret*, persoana reală cu o identitate socioculturală precisă... și *cititorul abstract* – instanța narativă pe care autorul o are în vedere când își creează opera...” [5] Rolul lui este caracterizat prin trei elemente (diferitele perspective prezente în text, pentru că după Wolfgang Iser textul este o construcție perspectivică; punctul de vedere din care el le unește; punctul de întâlnire unde acestea converg) și îl percepe ca pe o unitate duală: rolul cititorului ca structură textuală și rolul cititorului ca act structurat. Structura textuală se referă la punctul de vedere al cititorului, care se găsește în text. Iar rolul cititorului ca act structurat are în vedere modul în care un cititor îndeplinește structurile textuale, determinându-le să se convertească în imaginația lor. Altfel spus, structurile textuale sunt conectate și vin la viață atunci când un cititor participă la procesul de lectură.

Cititorii diferiți decid să completeze diferitele lacune în diferite moduri, permițând realizări inequivalabile ale textului în limitele sale de interpretare furnizate. Diferitele interpretări sunt determinate și de simplu faptul că suntem diferiți (cititorii). Operele literare, chiar și cele clasice, manifestă o inteligibilitate complicată: ele sunt într-adevăr „deschise” (termenul lui Umberto Eco) interpretărilor multiple, permit mai multe chei de lectură și acomodează mai multe tipuri de interes din partea cititorilor, dar în același timp sunt „opace”: cititorul nu poate fi sigur niciodată că le-a înțeles pe deplin. [2] De fiecare dată când lectorul recitește un text desprinde alte sensuri decât cele sesizate de lecturile sau/și relecturile precedente (un bun exemplu în acest sens sunt „Amintirile...” lui I. Creangă).

Wolfgang Iser distinge două părți ale textului, una scrisă și alta nescrisă. Partea scrisă oferă cunoștințe, iar cea nescrisă oferă oportunitatea lecturii. Acest element de indeterminare a teoriei iseriene suscită imaginația cititorului și reprezintă acea condiție a efectului apărut din diferența dintre cele anunțate și cele intenționate. Astfel, „lacunele” [7] sugerează mai mult o necesitate combinatorică decât necesitatea umplerii lor. Literatura se face în timp ce cititorul răspunde estetic la ceea ce nu s-a spus. În același timp textul însuși construiește cititorul care este implicit în structurile sale retorice. În felul acesta este mult mai important într-un text ceea ce nu s-a scris decât ceea ce s-a scris. Citirea este un proces de descoperire și pentru că orice act sau intenție de a descoperi pornește de la o întrebare, autorul intenționat creează goluri în structura textului său în așa fel încât să asigure o interacțiune dintre text și imaginația cititorului ceea ce reprezintă, de fapt procesul lecturii. Un scriitor adevărat nu-i va oferi cititorului său fără lacune pentru că riscă să-l piardă ca cititor.

Pentru Wolfgang Iser, nu este un obiect care se găsește în text, ci este un eveniment de construcție care apare între text și cititor, sau poate chiar între scriitor și cititor. [7] Cititorul se apropie de text, acesta din urmă reprezentând o lume fixă, dar care se realizează prin actul citirii și prin felul în care un cititor leagă structurile textului de propria experiență (ne referim la cititorul inițiat, deci la experiența de lecturi.)

Acestea sunt câteva idei din studiu *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, care dezvoltă o nouă perspectivă, în cadrul căreia literatura este cea care generează efecte de sens pentru cititor într-un spațiu creat între el și text. A aborda problema lecturii înseamnă a aborda o zonă vastă și complexă care poate fi cercetată din perspectiva mai multor discipline: știința textului, sociologie, semiologie, psihanaliză etc.

Raportul: *scriitor – text – cititor* din perspectiva teoriei iseriene

Referințe bibliografice:

1. BARTHES, Roland. Plăcerea textului. Traducere de Marian Papahagi. Postfață de Ion Pop. Cluj: Echinox, 1994
2. CRĂCIUN, Gheorghe. Introducere în teoria literaturii. Iași: Polirom, 1998
3. ECO, Umberto. Limitele interpretării, Ediția a II-a. Traducere de Ștefania Mincu și Daniela Crăciun, Iași: Polirom, 2007.
4. ENCIU, Valentina. Introducere în teoria literaturii. Curs universitar, Bălți: Pre-sa universitară bălțeană, 2011.
5. GRATI, Aliona, CORCINSCHI, Nina, Dicționar de teorie literară. Chișinău: Editura ARC, 2017.
6. INGARDEN, Roman. Probleme de stilistică, Editura Univers: București, 1972.
7. ISER, Wolfgang, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*. Traducere din limba germană, note și prefață de Romanița Constantinescu, Pitești: Paralela 45, 2006.
8. JAUSS, H-R. *Experiența estetică și hermeneutica literară*, București: Univers, 1983.
9. RIFFATERRE, Michael. *La production du text*, Paris: Seuil, 1979
10. WELLEK, Rene, WARREN, Austin. *Teoria literaturii*. București: EPLU, 1967.